

A tanulmány megjelenésének pontos paraméterei a következők: Marosán Bence Péter: „A természetfölötti világ kísértésében: Kant és Husserl kísérletei a természetfölötti hozzáférhetővé tételére”. In *Magyar Filozófiai Szemle*, 2025, 3: 142-154. Kérem, idézze eszerint!

A természetfölötti világ kísértésében: Kant és Husserl kísérletei a természetfölötti hozzáférhetővé tételére

Marosán Bence Péter¹

I. Bevezetés

Első pillantásra Kantnál a jelenségvilág – avagy a természet – boltozata úgy borul ránk, miként egy tükörpalota kupolája, avagy egy rendőrségi kihallgatószoza üveg falai, melyek semmit sem mutatnak meg abból, ami e palotán vagy szobán túl van, hanem mindenhol azt tükrözik vissza, ami belül van. Más szavakkal, *az a mód és rend*, ahogyan a dolgok a tapasztalatban megjelennek, Kant antropológiai vagy „kopernikuszi” fordulatóval összhangban, mindenütt végső soron az ember megismerőképességei működésének az eredménye és visszfénye. Mégis, Kant írásainak egy szorosabb, második vagy sokadik körben megejtett olvasata, ahhoz vezet bennünket, hogy a jelenségvilág előbb említett kupoláján végül is mindig átsejlik valamiképpen az érzékfölötti világ erezete. Kritikai korszaka során született írásaiban Kant visszatérően az érzékfölötti bizonyos *tanújeleiről* beszél, melyek megmutatkoznak a racionális tapasztaló szubjektum számára, és ha az érzékfölöttire, illetve annak konkrét formáira vonatkozó alátámasztott tudást nem is tudnak nyújtani, de az érzékfölöttibe, és közelebbről annak specifikus tartalmaiba vetett *racionális hitet* mégis igazolják. Kant ezen, a szubjektum számára mégis nyilvánvalónak bizonyuló jelek alapján az érzékfölötti konkrét elrendeződésére, mikéntjére, struktúrájára vonatkozó egészen specifikus, tartalmas állítások egész sorát fogalmazza meg.

Kant attitűdje és végső törekvései nem különböztek nagyon sokban az érett Husserléitől. Az érett Husserlnél határozott szándék volt a metafizika tudományos alapokra helyezése (ehhez: Marosán 2021, 2023, 2024). Az ismeretek végső forrásának az „eredeti módon adó szemléletet” tekintette, vagyis úgy gondolta, hogy valamiféle szemléleti alátámasztás nélkül nem beszélhetünk szigorú értelemben vett tudományos ismeretről (Husserl 1976). Kanthoz

¹ A szerző a Budapesti Gazdaságtudományi Egyetem tanára.

A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj BO/00143/23/2 számú projektjének, valamint az NKFIH 138745. számú pályázatának támogatásával készült.

hasonlóan Husserl szívügyének tekintette, hogy a „metaphysica specialis” kérdéseire, amelyek Isten, halhatatlanság és szabadság problémáit érintették, végső választ találjon, ugyanakkor szembesült azzal a kínzó nehézséggel, hogy ezek a kérdések bizony túllépik az „eredeti módon adó szemléletet” szféráját. Husserl, ezen a téren, akárcsak Kant, indirekt bizonyítékokra hagyatkozott (ehhez: Marosán 2015); igaz, Kanttól eltérően ezeket a „tanújeleket” Husserl időnként szintén az apodiktikus bizonyosság méltóságával ruházta föl, néha viszont „beérte” az érzékfölötti specifikus formáira irányuló racionális hittel.

Az igazán izgalmas, meglátásom szerint, az, hogy ilyen tekintetben, ha közelebbi pillantást vetünk a két gondolkodó által a problémával kapcsolatban megfogalmazott megfelelő megállapításokra és szöveghelyekre, Kant és Husserl gondolkodása sokkal jobban konvergálni látszanak egymáshoz, mint azt eddig ismereteim szerint vélelmezték; minden, mégoly szembeötlő különbség ellenére is.² Noha a standard olvasat szerint az érett, kritikai Kant kifejezetten tartózkodó és mértéktartó volt, ha a természetfölöttiről kellett volna valami tartalmat mondani, már a „magában való dolog” fogalmáról nem is beszélve, amit Kant leginkább egyenesen tabuként kezelt, mégis, a közelebbi szemügyre vétel azt mutatja, hogy Kant sok helyen egészen beszédes tudott lenni ebben a vonatkozásban.

Ami másfelől Husserlt illeti, öt publikált műveiben, előadásaiban és kutatási kézírataiban sokszor láthatólag egészen forró szenvedély fűtötte, hogy így vagy úgy, de – mint említettük – szigorú, „apodiktikus” bizonyossággal rendelkező válaszokat találjon a „legfőbb és végső problémákra” (ld. Husserl 1972. 222-223). Nem hagyta nyugodni, hogy a fenomenológia munkája, az emberi tudást ki- és beteljesítő törekvései, pont ezen a helyen, e feladatnál torpanjanak meg. Szinte kétségbeesetten kutatta az utakat, hogy olyan módon helyezze biztos és tudományos alapokra a metafizikát, hogy az imént emlegetett kérdésekre (Isten, szabadság, halhatatlanság) tényleg kikezdhettelen evidenciájú feleleteket nyújtson. Néhol viszont, ami nézetem szerint érdekesen ellenpontoszza ezeket az elszánt tendenciákat, Kanthoz hasonlóan Husserl maga is a *racionális hitnél* lyukad ki, mint végső soron filozófiailag és tudományosan is elfogadható, azonban így is alapvető egzisztenciális konzekvenciákkal bíró megoldási lehetőségnél (lásd Heffernan 2022).

Azt látjuk, hogy Kant, aki a racionális hit álláspontja felől közelít a természetfölöttihez, és a vele kapcsolatos tudás lehetőségét kategorikusan elutasítja, időnként mégis olyan kijelentéseket tesz, melyek azt sejtetik, hogy a természetfölötti bizonyos jellegzetességeinek tekintetében bizonyos mértékben többel rendelkezünk, mint pusztán tudással. Husserl ezzel

² A Kant és Husserl közti hasonlóságokat és különbségeket tárgyaló rendkívül terjedelmes irodalomból ezen a helyen csak Ullmann Tamás tanulmányát szeretném kiemelni: Ullmann 2009.

szemben teljesen eltökéltnek tűnik abban a vonatkozásban, hogy tudásra *akar* szert tenni a természetfölötti tekintetében; egyfelől azonban a fenomenológiai konstrukciók módszeréhez jut el, ahol a konstrukciók mégsem ugyanazzal az apodikticitással tűnnek rendelkezni, mint a közvetlen szemléleti adottságok, másfelől – Kanthoz hasonlóan – a racionális hithez, ami azonban nála mégis nagyon erős szemléleti bizonyosságokkal van megalapozva. Amihez végső soron, e két szerzőt olvasva eljutunk a természetfölötti filozófiai megközelíthetőségi módjait illetően, az, úgy tűnik, *hitnél több tudásnál kevesebb*. Úgy látszik, továbbá, a dolgok természetéből fakadóan ez a legtöbb, amihez eljuthatunk, és ezzel a két, a jelen tanulmány beszélgetőpartnereit képező szerző számára is bizonyos volt; *kényszerű bizonyosság*.

Ebben a jelenlegi tanulmányban azt fogjuk megvizsgálni, hogy e két szerzőnél hogyan, milyen formában kristályosodott ki e kényszerű bizonyosság. A tanulmányt három fő további részre osztom fel. Először („II. Kant és természetfölötti kísértése. Jelek”) Kant kritikai fordulata utáni munkássága egyes elemeiben vizsgálom meg a szerzőnek a metafizikának mint igazolt tudásnak a lehetőségéhez való viszonyát. Ezt követően arra szeretnék vetni egy közelebbi pillantást, hogy Husserl, azon előföltevés alapján, hogy „minden tudás valódi jogforrása az eredeti módon prezentáló szemlélet” (Husserl 1976. 51), hogyan próbál meg közel férközni „a legfőbb és végső problémákhoz”, amelyek esetében nyilvánvaló módon nem mutatható föl ilyen szemlélet; („III. Husserl: az érzékfölötti tartomány megközelítési kísérletei a fenomenológia perspektívájából”). Végül („IV. Konklúzió. Hit és tudás mezsgyéjén a kritikai filozófia és a fenomenológia szemszögéből”), az utolsó részben arra keressük választ, hogy mit mondhatunk arról a bizonyos szürke zónáról, amely hit és tudás között helyezkedik el, és miért remélhető erről az övezetről, hogy mégis termékeny területnek fog bizonyulni a metafizikai kutatások számára.

II. Kant és természetfölötti kísértése. Jelek

Az értelmezők Kant kritikai korszakának bőséges számban rendelkezésünkre álló írásai közül mindenekelőtt és főként Kantnak azon szavait emelik ki, melyben a filozófus egymástól szigorú módon elhatárolja érzéki és érzékfölötti világot, az utóbbit a szó szigorú értelmében véve megismerhetetlennek és kifürkészhetetlennek nyilvánítja, és azt hangsúlyozza, hogy ahol nem áll a rendelkezésünkre valaminő akár közvetett szemléleti alátámasztás, ott végső soron nem beszélhetünk tudásról. Akik Kant kritikai éthoszáat szeretik hangsúlyozni, azok a leginkább azon megnyilatkozásokat emelik ki, amelyek a korábbi metafizikák abból fakadó szükségszerű és elkerülhetetlen kudarcaira figyelmeztettek, hogy ezek a metafizikák átlépték a lehetséges tapasztalat határait, és hogy másfelől, lehetséges tapasztalat hiányában,

egyáltalán nem is lesz soha módunk arra, hogy valódi ismeretekre tegyünk szert a *metaphysica specialis* végső – Istent, a halhatatlan lelket és a szabadságot érintő – kérdéseinek ügyében. Ez valóban az egyik Kant. A másik – szintén kritikai – Kant viszont tele van jelekkel és utalásokkal. Ez a Kant *ésszerű* hitről beszél, ami világosan alátámasztott tudásnál talán kevesebb, de pusztá sejtelenmnél mindenképpen több.

Kant, mint azt Szegedi Nóra (2007) oly kifinomultan kifejtette, rendkívül összetett és óvatos módon közelítette meg a természetfölötti kérdését *A tiszta ész kritikájában* (Kant 2009). Az érzékfölötti mindenekelőtt a magában való dologgal összefüggésben jelenik meg nála. A magában való megjelenik úgy is, mint negatív értelemben vett noumenon, mint az értelem korrelátuma, amennyiben elvonatkoztatunk az érzékelőképességtől. Érzékelőképesség hiányában, pusztán az értelemmel azonban, mondja Kant, semmit sem ismerhetünk meg önmagában. A pozitív értelemben vett noumenon nem érzéki szemlélet tárgya, egy olyan szemléleté, mely képes volna a dolgokat önmagukban szemlélni, ez azonban nem emberi szemlélet, és Kant szerint ilyen értelemben „tilos” beszélnünk noumenon-ról, mondja Kant *A tiszta ész kritikájának* második kiadásában. Mindezek a megnyilatkozások azonban, értelmezésem szerint, a természetfölötti világ negatív tematizálásának lehetősége irányába mutatnak, még a kritikai filozófia szemszögéből is, oly módon, hogy itt a közelebbi információk kedvéért, a *transzcendentális esztétika* felé kell fordulnunk.

Kant kritikai filozófiájának egyik sarkalatos pontja, hogy tér és idő az a specifikus mód, ahogyan véges lények szemlélik a magukban való dolgokat, vagyis – miként Kant kifejezetten állítja – véges lények, és a rájuk jellemző véges szemlélet nélkül nem létezne sem tér, sem idő. Kant itt némi tudományos fantasztikumot is megenged magának, nevezetesen azt mondja, hogy ha vannak nem-emberi, ma már hozzátehetjük, földön kívüli, gondolkodó lények, akik az emberhez hasonlóan szintén végesek, akkor róluk a priori kijelenthetjük, hogy ők is csak térben és időben volnának képesek szemlélni a dolgokat (Kant 2009. 102. B 72). Kant ezen kijelentéseinek nézetem szerint rendkívül erőteljes metafizikai következményei vannak. Ami azonban számunkra a jelenlegi helyzetben mindenekelőtt releváns, hogy Kant, pontosan az idézett helyen (Kant 2009. 102. B 72) megenged magának bizonyos spekulatív megfontolásokat azzal kapcsolatban, hogy milyennek kell lennie – amennyiben létezik – egy nem-véges, eredeti, isteni szemléletnek, illetve *isteni elmének* (*intuitus originarius, intellectus*

archetypus).³ Ezzel viszont már, ha hipotetikus módon is, de a természetfölöttiről fogalmaz meg nagyon is tartalmas és pozitív állításokat.

Ennél tartalmasabb állításokba bocsátkozik Kant *A gyakorlati ész kritikájában* (Kant 1991). A jelenségvilágot olyan tanújelek népesítik be, amelyek egy magasabb, intelligibilis világra utalnak, valamint arra a tényre, hogy részben mi is ennek a világnak a polgárai vagyunk, más szavakkal, hogy tulajdon lényünknek van egy természetfölötti aspektusa. *A szabadság*, az emberi öntevékenység tapasztalata, annak tapasztalata, hogy nem pusztán természeti lények vagyunk, Kant szerint rögtön egy ilyen tanújel. Öntevékenységünk és racionális voltunk pusztá tapasztalata igazolja Kant szerint, hogy a szabadságot felvegyük a megalapozott észeszmék sorába. Ez nem lesz racionális tudás, komoly elméleti alappal bíró észhit azonban igen. Az erkölcs lehetőségének feltétele azonban, a szabadság mellett, más, az erkölcsiséggel szorosan összefüggő eszméket is megkövetel, melyek mind a jelenségvilágban jelentkező bizonyos utalásokra támaszkodnak, illetve azokból bonthatóak ki: a halhatatlanság és Isten mint szükségszerű racionális lény, ilyen eszmék. Kant szerint ugyanis az erkölcs lehetőség-feltételéhez lényegileg hozzátartozik az is, hogy a természeti jelenségek káoszán túl a világban valamifajta *erkölcsi világrend* is megvalósulhasson,⁴ amit ő a halhatatlanság és a szükségszerű lény feltételezése nélkül nem látott biztosítottak.

Az erkölcs ilyen módon, egy további körben, Kant véleménye szerint, szükségszerűen *valláshoz* vezet, mint azt egyebek mellett 1793-as művében, *A vallás a pusztá ész határain belül* c. alkotásban kifejti (Kant 1974). Ebben a műben Kant arról ír, hogy az észből szükségszerűen következik az a tétel, hogy van Isten, valamint az, hogy Isten létezésében megalapozottan és racionálisan hihetünk (Kant 1974. 138-139). Ezt már a kritikai korszakban keletkezett korábbi szövegekből is tudhattuk azonban. Amit azonban még lényegesebbnek tartok *A vallás a pusztá ész határain belül* c. munkával kapcsolatban az az, hogy Kant az ebben az időszakban született többi írással összehasonlítva minden eddiginél konkrétabban és tartalmasabban beszél Istenről; arról nevezetesen, hogy hogyan kellene Istent elképzelnünk, pontosabban, hogy a tiszta és gyakorlati ész útmutatásai alapján milyen sajátosságokkal kell bírnia Istennek, amennyiben létezik. Annak ellenére, hogy Kant végig azt hangsúlyozza, hogy *gyakorlati* szempontból beszél Istenről, hogy nem annyira arról van szó, hogy mi Isten önmagában, hanem arról, hogy *mi számunkra*, elemzéseiből *teoretikusan* mégis csak nagyon is vaskos és tartalmas állítások következnek. Értelmezésem szerint arról van szó Kantnál,

³ Vö. Kant 2009. 552. B 723. "De feltételezhetünk-e ezen az úton (folytatják a kérdezősködést) egyetlen, egységes bölcs és mindenható világteremtőt? *Késéégkívül*, és nem csupán feltételezhetjük, de feltételeznünk is *kell*". I.m. 554. B 725.

⁴ Ehhez: Tengelyi 1988. 59-146.

hogy ha értelmes hinni Istenben, ha az Istenben való hit racionálisan megalapozott, sőt, az észnek tulajdonképpen az a követelménye, hogy higgyünk benne, akkor milyen konkrét istenfogalom is következik ebből a követelményből, illetve a racionális hitből mint olyanból *szükségszerűen* (Kant 1974. 286-287).⁵ Nevezetesen, nem csak például, hogy „változhatatlan, mindentudó, mindenható”, hanem az is, hogy *szent, jószágos és igazságos*.

Kant ebben a művében azt állítja, hogy az ész az irányadó abban a tekintetben, hogy melyik az igazi vallás és melyik vallási köntösben jelentkező kulturális képződményt kell álvallásnak tekintenünk. A megfelelő Isten-eszme egy megfelelő hitrendszerrel implikál, a belőle következő gyakorlati, morális elvekkel. A tiszta észvallás egyben egy nagyon jól körülhatárolható morális vallás is. Kant megítélése szerint, amikor olyan vallással találkozunk, amely tökéletes összhangban van az autonómia, az öntörvényűség diktálta erkölcsiség elveivel, akkor az annak jele, hogy nem pusztán egy természetes úton létrejött vallási konstrukcióval vagy formációval van dolgunk, hanem egy valóságos természetfölötti inspiráció és kinyilatkoztatás igazi eredményével szembesülünk. Kant úgy gondolja, hogy az Újszövetség által leírt elvek pontosan ilyenek, az Újszövetségben feltáruló vallást igazi, végső soron lényegileg racionális jellegű, és ennél fogva igazi vallásnak kell tekintenünk (Kant 1974. 304-312, ehhez még lásd: Horváth 2023). A kereszténység Kant szerint nem is egyszerűen egy egyszerre teljes mértékben morális és racionális vallás, olyan tehát, amely sajátos jellege, struktúrája révén világosan természetfölötti eredetre utal, hanem hovatovább olyan is, amely Kant véleménye alapján ráadásul „tudományos vallásnak” is tekinthető, azaz olyan koherensen és szisztematikusan egybefüggő elvek organikus rendszerének, amelyek mindegyike éppúgy teljesen észszerű vagy legalábbis maradéktalanul racionalizálható tartalmat tükröz, mint e rendszer egésze maga (Kant 1974. 312-318. Mindehhez még: Hévizi 2004. 45-69).

III. Husserl: az érzékfölötti tartomány megközelítési kísérletei a fenomenológia perspektívájából

⁵ I.m. „A morális világuralkodó eszméje gyakorlati eszünkre rótt feladat. Nem annyira azt kell tudnunk, hogy mi Isten önmagában (természete szerint), hanem inkább azt, hogy mi a mi számunkra mint morális lények számára; még akkor is, ha e kapcsolat érdekében úgy kell is elgondolnunk és elfogadnunk az isteni természetet, ahogy ez az akaratának véghezviteléhez elengedhetetlen teljes tökéletesség szerint e viszonyhoz szükséges (pl. mint változhatatlan, mindentudó, mindenható stb. lényt), s e kapcsolat nélkül semmit sem ismerhetünk meg belőle. A gyakorlati ész e szükségletének megfelelően az általánosan igaz vallási hit - hit Istenben, 1. mint ég és föld mindenható teremtetőjében, azaz morálisan: mint *szent* törvényadóban; 2. mint az emberi nem fenntartójában, mint ennek *jószágos* kormányzójában és morális gondviselőjében; 3. mint saját szent törvényeinek intézőjében, azaz mint *igazságos* bíróban.”

Husserl és Kant természetfölöttivel kapcsolatos gondolatai több ponton meglepően párhuzamosan haladnak. A természetfölötti legitim filozófiai megközelíthetőségével kapcsolatos probléma Husserlnél lényegében véve hasonló, mint Kantnál. Minden valódi, a szó szigorú értelmében vett tudás végső alapzata Husserl filozófiájában „az eredeti módon adó szemlélet” (Husserl 1976. 51). Kantnál a fogalmak legitim alkalmazási terepe szintén a szemléletek által alátámasztott, kitöltött tapasztalat. Kant a fogalmak transzcendens, a lehetséges tapasztalat birodalmát meghaladó alkalmazásmódját igazolatlanak, illegitimnek tartotta. Husserl erről alapjában véve hasonló módon gondolkodik, mint Kant. Az érzékfölötti illető probléma is hasonló: ha a végső soron való szemléleti alátámasztás nem hiányozhat, akkor hogyan tematizálhatunk igazoltnak mondható módon olyan kérdéseket, melyek Isten létezésére vagy a lélek halhatatlanságára vonatkoznak?

Husserl számára nem voltak kevésbé fontosak a természetfölöttivel kapcsolatos kérdések, mint Kant számára, és Husserl legalább annyi erőfeszítést szentelt a természetfölötti filozófiai szempontból való legitim tematizálhatóságának, akárcsak Kant. Tudjuk Husserlről, hogy viszonylag korai periódusától kezdve volt benne egy nagyon erőteljes vallási elkötelezettség, amit megpróbált filozófiailag is artikulálni (Varga 2021). Filozófiai karrierje kezdetétől fogva tartott kurzusokat, melyekben a *metaphysica specialis* kérdéseit tárgyalta (Bernet, Kern és Marbach 1996. 218-219), vagy ahogy később nevezte ezeket, „az első és legfőbb kérdéseket” (Husserl 1972. 222-223; uő. 2000. 155). A ránk maradt dokumentumok tanúsága szerint Husserl az 1906/07 körül végrehajtott transzcendentális fordulata után érezte úgy, hogy eljutott abba a fázisba, hogy explicit és szisztematikus módon foglalkozzon ezekkel a kérdésekkel, mégpedig úgy, hogy a velük kapcsolatos válaszkísérleteknek már biztosabb filozófiai megalapozottságot tulajdoníthatott.⁶

1906 körül Husserl kidolgozta a transzcendentális fenomenológiai redukciók módszertanát, ami lehetővé tette számára a fenomenológia korábban nem is sejtett mértékű kiterjesztését a legkülönbözőbb témákra, mint amilyen a testiség, az interszubjektivitás, történelem, a művészet, a kultúra, a politika – és valóban, az „első és legfőbb kérdések”, amelyek közé Isten, a lélek halhatatlansága, a szabad akarat és a végső etikai értékek is tartoztak.⁷ Az ezzel kapcsolatos első szisztematikus kéziratok 1908/09 körül születtek,⁸ és ez a problémakör már az ekkor, 1908/09-ben tartott etikai előadásában is jelen volt (ld. Husserl

⁶ Mindenekelőtt: Husserl 2014. 137-168.

⁷ Nagyon szépen körüljárja ezt a kérdéskört megítélésem szerint Mezei Balázs. Ld. Mezei 1997.

⁸ A B II 2-es kéziratmappa, melynek legnagyobb része a Husserliana 42. kötetében jelent meg, egy kisebb hányada pedig a 13-as kötetben, illetve a B I 4-es mappa, amely javarészt a mai napig publikálatlan, továbbá a Husserliana 36-os kötetének egyes szövegei; (az utóbbi: Husserl 2003).

1988. 170-182, 225-226). Az alapvető kérdés ezzel kapcsolatban Husserl számára a következő volt: csak azt vehetjük szigorú, apodiktikusan igazolt ismeretnek, amihez valaminő világosan prezentált szemléleti alátámasztás is tartozik. Ez pedig egyértelmű módon nincs jelen, amikor olyan témákról beszélünk, mint Isten vagy a lélek halhatatlansága. Husserl 1908 körül olyan módszert kezd el ehhez kidolgozni, amely a fenomenológiai mozgalomban és a szélesebb körben vett filozófiában Eugen Fink *Hatodik Kartéziánus Elmélkedése* révén (1988; 2011, ld. még: Toronyai 2002) vált általánosan ismertté, ami azonban Husserlnél már jóval Fink előtt, 1908 körül világosan jelen volt: a *fenomenológiai konstrukció* módszerét. Eszerint a szemléleti megjelenésben világosan jelentkezik olyan utalásszerű mozzanatok, amelyek túlmutatnak a szemléletiségre, sőt, a lehetséges szemléletek birodalmán, mégis lehetővé teszik számunkra, hogy ezeket az utalásszerű mozzanatokot meghosszabbítsuk a szemléletiség határain túlra, és hogy ezen mozzanatok alapján tegyünk bizonyos fenomenológiaiilag legitim, apodiktikusan bizonyosnak számító kijelentéseket (ehhez: Marosán 2015; 2023; 2024).⁹

Husserl azonban nem csak a fenomenológiai konstrukció módszerével dolgozik „a legfőbb és végső” kérdéseket illetően. Megkockáztatom, talán néhol maga is érezte annak problematikusságát, hogy a fenomenológia legfőbb elvével, az *Eszmé*ben oly nyomatékosan kiemelt „princípiumok princípiumával” ellentétben (Husserl 1976. 51-53), ezen kérdéseknél úgyszólván teljesen elesik a szemléleti igazolhatóság vagy alátámaszthatóság követelménye. Ezért néhol a *racionális hit* a megfelelő kanti fogalommal nagyon is egybecsengő koncepcióját használja. Husserl nevezetesen arról beszél, hogy *az önmagamra és a világra irányuló szisztematikus fenomenológiai reflexió* (Selbstbesinnung, Weltbesinnung) tesz lehetővé, ráadásul gyakorlati, erkölcsi princípiumok által külön alátámasztva, a természetfölötti bizonyos konkrét formáiba vetett nagyon is *ésszerű hitet* – nevezetesen a halhatatlanságba és Isten létezésébe vetett hitet.¹⁰ Husserl vélekedése szerint a saját cselekvés normatív, *sollen*-szerű aspektusában, valamint a világ megjelenésében feltáruló, értékekkel

⁹ Az az Isten-kép, amely ezen elemzések révén kirajzolódik, nagyon is személyes és rendkívül konkrét. Ld. Husserl 2014. 168. Mezei Balázs fordításában a megfelelő szöveghely: „persze az Összént (Allich), mely minden ént és minden valóságot magába foglal és semmit ki nem zár, nem képzelhetjük el empirikus énként, hiszen végtelen élet, végtelen szeretet, végtelen akarat, végtelen élete az egyetlen tevékenység, s hozzá még végtelen beteljesedés és végtelen boldogság. Isten minden szenvedést, minden szerencsétlenséget és minden tévedést újra átél magában, és csak azért, hogy mindezt a legpontosabban együtt átéli és átérzi, képes arra, hogy végességét, nem szükségszerű létét végtelen harmóniában leküzdje, amelyben jelen van. Isten mindenütt ott van, Isten élete él minden életben. Isten mint a jó akarása (Wille zum Guten) a végső valóság, tartalmazza a végső megvalósulást, hiszen maga a jó, s ezért a megvalósult jó a beteljesített isteni akarat, Isten beteljesített megvalósítása. Minden más csak ennek a célnak a szolgálatában jó. Tehát minden magamban megvalósított nemes és jó cselekedetben megvalósított Isten vagyok, beteljesített isteni akarat, Istenné változott, Istenné beteljesült puszta természet”. (Mezei 1997. 31-32). Ehhez még: Marosán 2022.

¹⁰ A Husserliana 42. kötetének szövegeiben (Husserl 2014) végig meghúzódik az a motívum. Ha konkrét szöveghelyeket kellene kiemelni: Husserl 2014. 448-450, 472-490, 515-519.

terhelt teleologikus rend tesz lehetővé olyan ésszerű hitet, hogy a szubjektumnak kell, hogy legyen egy olyan magja, mely nem halhat meg egészen a testi énnel, hanem bizonyos módon továbbél, hogy elősegítse a normatív rend kibontakozását a világban, valamint van egy olyan egyetemes, végtelen szubjektum, aki az egyetemes, a világot átható normatív rend kibontakozásának motorjául szolgál, tehát Isten (ld. Husserl 2014. 169–176, 495–501, 343–344). Az etikai elveken nyugvó spekulatív metafizikai koncepció még inkább rokonítja Husserl elképzeléseit Kant hasonló megfontolásaival.

Husserlnek a fenomenológiai reflexió által megalapozott racionális hitre vonatkozó megjegyzéseiből kibontott fenomenológiai metafizikai irányát vitték tovább olyan gondolkodók, mint Ludwig Landgrebe, vagy ma George Heffernan.¹¹ Ez a vonal bár jelentősen eltérni látszik a fenomenológiai konstrukciók által kijelölt iránytól,¹² úgy gondolom, a közelebbi pillantás mégis azt mutatja meg, hogy nem is különböznek annyira, mint az első ránézésre tűnik. A konstrukciók, és értelmezésem szerint ez Husserl vonatkozó gondolatmeneteinek hangvételében valamennyire érezhető, nem képesek ugyanazt a szintű apodiktikus, minden lehetséges kételyt elmosó evidenciát biztosítani, mint amikor egy dolog maga áll ott előttünk, a maga „húsvér valójában” (leibhaftig). Másfelől azonban a racionális hit, ahogyan azt Husserl különösen a Husserliana 42. kötetében összegyűjtött írásokban taglalja (Husserl 2014), amint az az önmagunkra és a világra vonatkozó szisztematikus fenomenológiai eszmélődés eredményeképpen megszületik, messze túlmegy a pusztán empirikus bizonyosságon, és erőteljesebb evidenciával látszik bírni, mint az *Eszmé*ben az apodiktikus evidenciával szembeállított feltételes, vagyis asszertórikus evidencia (Husserl 1976. 317-319). Azzal a szürke zónával kerülünk itt szembe, amelyet tanulmányunk Bevezetésében emlegettünk: hitnél több, tudásnál kevesebb az, amit a természetfölötti felkínál magáról a vizsgálódó filozófiai tekintet számára.

Bármennyire különbözzék is a két gondolkodó egyébként, úgy vélem, mind Kant, mind Husserl ilyen törekvéseiben végső soron az a filozófiai motívum érhető tetten, hogy a filozófusnak, míg hű kíván maradni hivatásához, és meg akar felelni a „filozófus” névnek, nem szabad feladnia azokat a próbálkozásokat, hogy tartalmas, filozófiaiilag is megalapozott és igazolt megállapításokat tegyen az érzékfölöttiről. Kantnál e tekintetben inkább a hiten, Husserlnél pedig a fenomenológiaiilag megalapozott tudáson volt a hangsúly. Ami azonban ezen a ponton, ezekben a kísérletekben összeköti őket, az az *észbe vetett feltétlen bizalom*. Az

¹¹ Landgrebe 1976; 1986. Heffernan 2019; 2022. Ehhez ld. még: Römer 2019.

¹² Vannak gondolkodók, akik szerint Husserl ilyen jellegű, konstrukciós kísérletei nem is nevezhetők a szó valódi értelemben fenomenológiának. Ld. Palma 2019.

a meggyőződés nevezetesen, hogy ha kellőképp kritikusan és racionálisan járunk el, akkor az ész még ezeknél a legnehezebb kérdéseknél sem hagy bennünket cserben.

IV. Konklúzió. Hit és tudás között félúton, avagy az episztémikus szürke zóna néhány sajátosságáról

Kant és Husserl is azzal szembesültek, hogy a metafizikai tartomány, a természetfölötti – létező vagy éppen nem létező – birodalma az ő esetükben épp oly makacsul ellenáll a megismerési kísérleteknek, mint a korábbi évezredek alkotóinak, gondolkodóinak az esetében. Mindketten úgy vélték, hogy legalább bizonyos alapvető pontokon sikerült eredményeket elérniük azzal kapcsolatban, hogy ez az említett makacs ellenállás feltehetőleg miből fakadt. Úgy vélték, kicsit sikerült episztémikus tekintetben közelebb férközniük a természetfölötti tartalmi sajátosságaihoz, mint elődeiknek; vagyis tudományosan megalapozottabban tudnak nyilatkozni a természetfölötti konkrét tartalmairól és összefüggéseiről, mint elődeiknek sikerült.

Kant, ahogy láttuk, e tekintetben némileg óvatosabb volt Husserlnél. Elég következetes volt, hogy hangsúlyozza, hogy a természetfölöttivel kapcsolatban tett tartalmas állításai nem elméleti, hanem kizárólag gyakorlati szempontból értendők (pl. Kant 1974. 138-139). Ezek a kizárólag gyakorlati célzatúnak szánt kijelentések mégis egészen konkrét, specifikus tartalommal ruházták fel az érzékfölötti szféra lakóit (Isten, halhatatlan lélek), és nagyon komoly elméleti következményekkel is bírtak. Nevezetesen, legalábbis olvasatom szerint, annak a következtetésnek nyitottak utat, hogy *ha van* érzékfölötti, annak milyen formában *kell* léteznie, milyen tartalmi vonásokkal *muszáj* rendelkeznie. Kant nagyon szerette volna elkerülni, hogy tartalmasan szóljon a természetfölöttiről, mint egy elvileg tabu-szférát képező birodalomról, mégis ilyen állításokhoz jutott el – melyeket szeretett volna tisztán a gyakorlat területén érvényeseknek tekinteni, mely állítások azonban mégis teoretikus implikációkkal is bírtak.

Husserl pont az ellenkező irányban haladt volna. Végig nagyon eltökélt metafizikai célkitűzésekkel rendelkezett (ld. pl. Schwendtner 2008. 230-243; Mezei 2007. 83-158), amelyeket próbált legitim fenomenológiai úton megvalósítani. Amihez azonban végül eljutott, az nem olyan fajta tudás, amit a dolgokat húsvér valójukban nyújtó közvetlen szemlélet biztosítani tudott volna. A „legfőbb és végső kérdések” ugyanis az ilyen szemléletek szféráján túl messze túlvezetik a filozófust. Ha a rezignációt, az ilyen kérdésekre való válaszkísérletekről történő lemondást el akarjuk kerülni – és Husserl számára az ilyen

lemondás elfogadhatatlan kapituláció lett volna – akkor két út kínálkozik: a konstrukció vagy a racionális hit útja.¹³ Ez a kettő azonban, úgy látszik, inkább konvergál egymáshoz. A fenomenológiai konstrukció, még ha módszertanilag megfelelően körültekintően hajtjuk is végre, nem tűnik olyan súlyú, horderejű evidenciát biztosítani, mint a közvetlen szemlélet. A racionális hit viszont, ahogyan Husserl a fenomenológiai reflexió, illetve a fenomenológiai beállítódásban végrehajtott ön- és világeszmélés alapján megfogalmazhatónak tartja, a maga részéről erőteljesebb evidenciával látszik bírni, mint a fenomenológián kívüli eszmélődések, töprengések eredményei, beleértve a nem-fenomenológiai módon kialakított és gyakorolt természetes teológiát. Ebből a szempontból fenomenológiai konstrukció és a fenomenológiai beállítódásban elért racionális hit alapvetően hasonló súlyú evidenciával látszanak rendelkezni.

Úgy tűnik, a természetfölötti birodalmát továbbra is sajátos szürke zóna veszi körül. Ha mégsem éjsötét feketeség, azt mindenekelőtt Kantnak és Husserlnek köszönhetjük, akik nagyban segítettek nekünk tisztán látni a természetfölötti megközelíthetőségét illető kérdésekben. Látjuk már, hogy ez a tartomány nem olyan módon transzparens és minden különösebb probléma nélkül az ész által megragadható, mint oly sok filozófus Kant előtt vélte. Viszont azt is kezdjük látni, hogy ennek a tartománynak a tematizálása, feltárása, nem is olyan szinten reménytelen, mint bizonyos szöveghelyeik alapján időnként e két filozófus is, vagy éppen kritikusaik, gondolták. Természetüknél fogva e kérdésekre, meglehet, soha nem fogunk biztos választ találni. De a homály – ebben a szürke zónában – talán csökkenthető, még ha teljesen soha el nem is osztható. Legalább eljuthatunk oda – és a két elemzett gondolkodó hivatkozott megfontolásai ebbe az irányba mutatnak számomra –, hogy többet és jobban lássunk e kérdések ügyében, még ha „tükör által homályosan” is. A racionális hit, illetve a racionális konstrukció számomra a természetfölöttihez való legitim közelférkőzés útja, még oly módon is, hogy ez – nyilván a kutatott problémák természetéből fakadóan – csak *közvetett hozzáférést* biztosít a „legfőbb és végső kérdésekhez”. A nem-tudásnál, az abszolút bizonytalanságnál azonban ezen utak révén bizonyosan többet tudhatunk meg a természetfölöttiről, mint korábban.

Irodalom

¹³ A racionális hitre vonatkozó kanti megfontolásokkal Heffernan úgy állítja szembe Husserl saját pozícióját, azokat a szöveghelyeket, ahol ilyen racionális hitről van szó, hogy Heffernan szerint Husserlnél inkább egy egzisztenciális-egzisztencialista pozíciót jelölnek ki az ezzel kapcsolatos megnyilatkozások. Vagyis azt, hogy saját helyzetünket a világban miképpen értelmezzük, mégpedig egyfajta egzisztencialista módon. Heffernan 2022. 19; 122-es lábjegyzet.

- Bernet, Rudolf, Kern, Iso és Marbach, Eduard 1996. *Edmund Husserl. Darstellung seines Denkens*. Hamburg, Felix Meiner Verlag.
- Fink, Eugen 1988. *VI. Cartesianische Meditation*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Fink, Eugen 2011. *Hatodik Kartéziánus Elmélkedés*. Ford. Varga Péter András. In Varga Péter András és Zuh Deodáth (szerk.): *Az új Husserl. Szemelvények az életmű ismeretlen fejezeteiből*. Budapest: L'Harmattan kiadó. 133-147.
- Heffernan, George 2019. *Universale Besinnung–Selbstbesinnung–Weltbesinnung: Husserl's Method for the Treatment of Ethical, Existential, and Metaphysical Questions as Grenzprobleme of Phenomenology* (Végső változat). Elhangzott: 2nd Research Summer School in Genetic Phenomenology: *Grenzprobleme der Phänomenologie*, International Network for Genetic Phenomenology and the Human Sciences / Graduate School of Social Research, Institute of Philosophy and Sociology, Polish Academy of Sciences, Varsó. 2019. szeptember 2. Kézirat.
- Heffernan, George 2022. Husserl's Phenomenology of Existence: A Very Brief Introduction. In Marco Cavallaro és George Heffernan (szerk.): *The Existential Husserl. A Collection of Critical Essays*. Switzerland: Springer. 1-30.
- Hévízi Ottó 2004. *A megfontolás rítusai*. Budapest, Gond-Cura Alapítvány.
- Horváth Zoltán 2023. Kant mint a Szentírás. *Magyar Filozófiai Szemle*, 67(1):104-121.
- Husserl, Edmund 1972. *Válogatott tanulmányai*. Ford. Baránszky Jób László. Budapest, Gondolat kiadó.
- Husserl, Edmund 1973. *Zur Phänomenologie der Intersubjektivität. Texte aus dem Nachlass. Erster Teil. 1905-1920*. Den Haag, Martinus Nijhoff.
- Husserl, Edmund 1976. *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Erstes Buch: Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie 1. Halbband: Text der 1.-3. Auflage – Nachdruck*. Den Haag, Martinus Nijhoff.
- Husserl, Edmund 1988. *Vorlesungen über Ethik und Wertlehre. 1908-1914*. Dordrecht, Kluwer Academic Publishers.
- Husserl, Edmund 2000. *Kartéziánus elmélkedések*. Ford. Mezei Balázs. Budapest: Atlantisz kiadó.
- Husserl, Edmund 2003. *Transzendentaler Idealismus. Texte aus dem Nachlass (1908-1921)*. Dordrecht, Kluwer Academic Publishers.
- Husserl, Edmund 2014. *Grenzprobleme der Phänomenologie. Analysen des Unbewusstseins und der Instinkte. Metaphysik. Späte Ethik (Texte aus dem Nachlass 1908 – 1937)*. New York, Springer.

- Kant, Immanuel 1976: Vallás a puszta ész határain belül. In uő.: *A vallás a puszta ész határain belül és más írások*. Ford. Vidrányi Katalin. Budapest, Gondolat kiadó. 134-363.
- Kant, Immanuel 1991. *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése – A gyakorlati ész kritikája – Az erkölcsök metafizikája*. Ford. Berényi Gábor. Budapest, Gondolat kiadó.
- Kant, Immanuel 2009. *A tiszta ész kritikája*. Ford. Kis János. Budapest, Atlantisz kiadó.
- Landgrebe, Ludwig 1976. *Faktizität und Individuation. Studien zu den Grundfragen der Phänomenologie*. Hamburg, Felix Meiner Verlag.
- Landgrebe, Ludwig 1986. Husserls phänomenologischer Zugangsweg zu den Problemen der Religion. In Wilfried Härle és Eberhard Wölfel (szerk.): *Religion im Denken unserer Zeit*. Marburg, Elwert. 35-72.
- Marosán Bence Péter 2015. Husserls Gedanke einer phänomenologisch Neubegründeten Metaphysik am Leitfaden der Idee der indirekten Apodiktizität. In Murat Ates, Oliver Bruns, Choong-Su Han és Ole Sören Schulz (szerk.): *Überwundene Metaphysik?: Beiträge zur Konstellation von Phänomenologie und Metaphysikkritik*. Freiburg, Karl Alber Verlag. 59-70.
- Marosán Bence Péter 2021. Levels of the Absolute in Husserl. *Continental Philosophy Review*, 55 (2):137-158.
- Marosán Bence Péter 2023. Edmund Husserl metafizika-felfogásának főbb jellemzői és korszakai – Avagy hogyan tematizálhatjuk a „legfőbb és végső kérdéseket” fenomenológiailag? *Különbség*, 23(1): 141-164.
- Marosán Bence Péter 2024. Main Stages and Features of the Development of Husserl's Conception of Metaphysics: Or How Might We Themmatize the “Supreme and Ultimate Questions” in a Phenomenologically Legitimate Manner? *Husserl Studies*, 40(3):309-329.
- Mezei Balázs 1997. *Zárójelbe tett Isten. Edmund Husserl és egy fenomenológiai prototeológia vázlata*. Budapest, Osiris kiadó.
- Palma, Vittorio de 2019. Deskription oder Konstruktion? Husserl und die Grenzen der Phänomenologie. *Husserl Studies*, 35 (3):185-202.
- Römer, Inga 2019. Mi a fenomenológiai metafizika? In Marosán Bence Péter (szerk.): *Élettörténet, sorseseemény, önazonosság. Tanulmányok Tengelyi László emlékére*. Ford. Szegedi Nóra. Budapest, L'Harmattan kiadó. 282-294.
- Schwendtner Tibor 2008. *Husserl és Heidegger. Egy filozófiai összecsapás analízise*. Budapest, L'Harmattan kiadó.

- Szegedi Nóra 2007. *A magában való dolog fenomenológiája. Egy klasszikus kanti probléma Husserl transzcendentális fenomenológiájának perspektívájából.* Budapest, L'Harmattan kiadó.
- Tengelyi László 1988. *Kant.* Budapest, Kossuth kiadó.
- Toronyai Gábor 2002. *Tudományos életfilozófia. Tanulmány Edmund Husserl késői gondolkodásáról.* Budapest, Osiris kiadó.
- Ullmann Tamás 2009. Husserl és Kant. In Varga Péter András és Zuh Deodáth (szerk.): *Husserl és a Logikai Vizsgálódások. Ismeretfilozófia és fenomenológiai filozófia.* Budapest, L'Harmattan kiadó. 178-199.
- Varga Péter András 2021. Edmund Husserl on the Historicity of the Gospels. A Different Look at Husserl's Philosophy of Religion and his Philosophy of the History of Philosophy. *Husserl Studies*, 38 (1):37-54.

Summary

Despite all their differences, there is a crucial parallel between the works of Kant and Husserl: both lived under the temptation of the supernatural realm. Put differently, both repeatedly and persistently attempted to render the domain of the supernatural legitimately accessible to philosophy, aiming to make it a topic that could be addressed scientifically. In this regard, Kant ultimately chose the path of *rational faith*. For him, this meant that although we cannot attain scientifically grounded knowledge about the supernatural world, we may nevertheless rationally and justifiably believe certain things about it. Husserl explored several avenues to gain legitimate access to the supernatural. One of these was the method of *phenomenological constructions*; another was the motif of rational faith, already present in Kant. What both thinkers arrived at is a position with significant philosophical implications to this day: something more than mere belief, yet still less than clear and distinct knowledge.